

Snježana Kordić
Bochum, Njemačka

PREDMETNE POKAZNE ZAMJENICE U HRVATSKOM, POLJSKOM, ČEŠKOM I RUSKOM JEZIKU

1. U ovom kongresnom prilogu bit će uspoređene predmetne pokazne zamjenice *ovaj*, *taj* i *onaj* u hrvatskom jeziku kao jednom od predstavnika južnoslavenskih jezika s njima odgovarajućim zamjenicama u poljskom i češkom kao predstavnicima zapadnoslavenskih i ruskom kao predstavniku istočnoslavenskih jezika.

1.1. Pokazne zamjenice su jedna od jezičnih univerzalija. Većina indogermanskih jezika danas raspolaze dvočlanim sistemima pokaznih zamjenica.¹ Za slavenske jezike razlikuju se mišljenja pojedinih lingvista o tome koliko pokaznih zamjenica ima u pojedinom jeziku. T. Berger (1994: 21) navodi da u istočnim i južnim slavenskim jezicima prevladavaju dvočlani i tročlani sistemi pokaznih zamjenica: dvočlani u istočnoslavenskim jezicima i u bugarskom, tročlani u hrvatskom, srpskom i makedonskom, jedino slovenski raspolaze četveročlanim sistemom. U zapadnoslavenskim jezicima je s jedne strane poljski jezik, koji ima tri zamjenice (*ten*, *tamten*, *ów*), od kojih je samo jedna općenito upotrebljiva (*ten*), a s druge strane su slovački i češki jezik, koji raspolazu s dvije ili tri centralne i više perifernih pokaznih zamjenica. Za slovački jezik može se nabrojati pet pokaznih zamjenica (*ten*, *tento*, *tamten*, *onen*, *henten*), a za češki čak deset (*tento*, *ten*, *tamten*, *onen*, *tenhle*, *tenhleten*, *tamhleten*, *tuhleten*, *tadyhleten*, *tady ten*). Time češki jezik izrazito odskaače ne samo od stanja kakvo je u slavenskim jezicima nego i od stanja kakvo je u indoevropskim jezicima općenito.²

H. Křížková (1971: 18; 1972: 147) o sistemima pokaznih zamjenica u slavenskim jezicima također kaže da su dvočlani i tročlani, ali da kod tročlanih postoji tendencija prema reduciranju na dvočlane.³ U jezike s dvočlanim sistemom zamjenica ubraja bugarski, ruski, ukrajinski, bjeloruski i poljski (poljski bi prema Bergeru bio tročlani). U jezike s tročlanim sistemom Křížková ubraja gornjelужиčki, donjelужиčki, češki (koji je prema

¹ Gotovo u svim jezicima pokazne zamjenice tvore sistem od dva, tri ili više elemenata na osnovi opozicije po stupnju udaljenosti koji izražavaju. Pregled tih sistema pruža Майтиская (1969: 70-82).

² Zanimljivo je da upravo češki jezik Anderson & Keenan (1985: 280) uzimaju za predstavnika jezika s jednočlanim sistemom pokaznih zamjenica.

³ Pojednostavljanje sistema pokaznih zamjenica je neosporno: u razdoblju jezika za koje postoje pisani materijali nijedan jezik nije prešao s dvočlanog sistema na tročlani, dok su mnogi prešli u obrnutom smjeru, v. Klajn (1985: 109).

Bergeru deseteročlani), slovački (prema Bergeru peteročlani), slovenski (prema Bergeru četveročlani), hrvatski, srpski i makedonski. Křížková (Кржижкова 1972: 145-146) smatra da kad u nekom slavenskom jeziku broj pokaznih zamjenica prelazi tri, radi se po pravilu o sinonimnim zamjenicama s nejednakom stilskom upotrebom ili o zamjenicama koje ne tvore opoziciju unutar iste uloge zamjenica.

1.2. Specifičnost predmetnih pokaznih zamjenica naspram drugih pokaznih zamjenica jest da one pokazuju ili upućuju na *konkretni predmet*, one ga individualiziraju. Svojim stalnim sadržajem iskazuju pokaznost i stupanj udaljenosti predmeta na koji referiraju (*proksimal, medijal, distal*).⁴ Upotrebljavaju se tako da upućuju na: a) predmet u izvantekstovnoj stvarnosti – tada su prave *deikse*, tj. *egzofore*, čije upućivanje se odnosi na izvantekstovnu *situaciju*; b) segment unutar teksta – tada su *endofore*, čije upućivanje se odnosi na unartekstovni *kontekst*.⁵ Ako segment na koji upućuju unutar teksta prethodi zamjenici, tada se govori o *anaforičkoj* upotrebi pokazne zamjenice, a ako taj segment tek slijedi u tekstu, tada je zamjenica upotrijebljena *kataforički*.⁶ Upućivanje u tekstu može biti unutar granica jedne rečenice, *intrafrastičko*, ili može prelaziti rečeničnu granicu pa se tada radi o *transfrastičkom* upućivanju.⁷ Pokazne zamjenice mogu biti upotrijebljene *adjektivno* ili *supstantivno*. Segment na koji unutar teksta upućuju, *antecedent*, može biti jedna ili više imenskih riječi, *nominalni antecedent*, ili može biti jedna ili više rečenica, *propozicijski antecedent*. Uloga pokaznih zamjenica u hrvatskom, poljskom, ruskom i češkom jeziku posebno je važna jer pripadaju jezicima koji nemaju član. Zbog nepostoja-

⁴ Termine za označavanje stupnja udaljenosti od govornika, *proksimal, medijal, distal*, uvodi Fillmore (1982: 48). O razvoju tih i s njima povezanih pojmova v. Rauh (1983: 11-55).

⁵ Za pokazne kategorije u različitim jezicima tipično je da se njihova upotreba proširi s prostornih na tekstovne odnose, usp. Ревзин (1973: 121): "Указательные местоимения, пожалуй, наиболее характерный случай перехода от коммуникативно обусловленной категории к текстообразующей." i Fillmore (1982: 53): "One extremely common extension of demonstrative categories is from spatial to textual identifications."

⁶ S obzirom na navedene uloge, zamjenice se razlikuju i prema tome pojavljuju li se češće u standardnom pisanom jeziku ili u razgovornom jeziku. Navodi se da je u znanstvenim tekstovima **uloga** pokaznih zamjenica ograničena na anaforičku a deiktička se uopće ne sreće, dok su u književnoumjetničkim tekstovima te dvije uloge zamjenica tijesno povezane jer se u tekstu odražava ne samo pripovjedačeva točka promatranja nego i točka promatranja iz perspektive likova (Кржижкова 1972: 144 -145). Književnoumjetnički tekstovi sadrže dijaloge, u kojima su česte deikse (no za čitatelja su pokazne zamjenice uvijek anaforičke, čak i kada su iz perspektive likova u tekstu korištene deiktički, v. Weiss 1988: 260; Berger 1991: 11). Anaforičko upućivanje u tekstu Stanojčić & Popović (³1994: 365) smatraju jednim od najčešćih i najvažnijih načina ostvarivanja kohezije teksta, a glavnim sredstvima za to pokazne i lične zamjenice. Poznato je da Harweg (1968: 148) sam tekst definira kao neprekinuti lanac zamjenica "ein durch ununterbrochene pronominale Verkettung konstituiertes Nacheinander sprachlicher Einheiten". Važnost anaforičkog i kataforičkog upućivanja za povezivanje dijelova rečenica i teksta ističe i Гуревич (1994: 75).

⁷ O transfrastičkom upućivanju pokaznih zamjenica kaže Kunzmann-Müller (1994: 149): "Demonstrativpronomen spielen auch oberhalb der Satzgrenze, d.h. im Text, eine bedeutsame Rolle, indem sie, ähnlich wie die Personalpronomen der 3. Person, vorher Erwähntes anaphorisch wieder aufnehmen."

nja člana u tim jezicima, kao i u većini drugih slavenskih jezika, pokazne zamjenice ispunjavaju dio zadataka tipičnih za član u drugim jezicima.⁸

1.3. S obzirom na navedena svojstva zamjenice će biti opisivane i u ovom radu. Opozicije među zamjenicama koje se uočavaju pri opisu navedenih svojstava mogu biti simetrične i asimetrične. Za asimetrične je karakteristično da jedan član opozicije nije nosilac posebnih semantičkih obilježja, on je nemarkiran i može se upotrebljavati i tamo gdje se pojavljuju markirani članovi opozicije.

Korpus je prikupljen iz suvremenih pisanih tekstova, najvećim dijelom iz znanstvenog i novinskog stila te iz književnoumjetničkog stila. Primjeri s pokaznim zamjenicama prevedeni su na sva četiri jezika, pritom su ispitivani izvorni govornici poljskog, češkog, hrvatskog i ruskog jezika. Inventar pokaznih zamjenica od kojih se pošlo bio je sljedeći:

hrvatski jezik: OVAJ, TAJ, ONAJ

poljski jezik: TEN, TAMTEN, ÓW

češki jezik: TENTO, TEN, TAMTEN, ONEN, TENHLE, TENHLETEN, TAMHLETEN, TUHLETEN, TADYHLETEN, TADY TEN

ruski jezik: ЭТОТ, ТОТ

1.4. Kao što na prvi pogled upada u oči, češki jezik odskače po broju predmetnih pokaznih zamjenica. One se prema morfološkom kriteriju mogu podijeliti u tri grupe: jednodijelne (*ten, onen*), dvodijelne (*tento, tenhle, tamten, tady ten*), trodijelne (*tenhleten, tamhleten, tuhleten, tadyhleten*). U češkim gramatikama zapostavljena je treća grupa zamjenica, iako ih rječnici navode.⁹ Pojedini autori koji promatraju učestalost upotrebe pokaznih zamjenica u češkom jeziku i njihovu raspodijeljenost po funkcionalnim stilovima zaključuju da je *ten* jedina pokazna zamjenica koja se u svakom stilu upotrebljava i koja je neutralna s obzirom na stupanj udaljenosti.¹⁰ Zašto u češkom jeziku postoji toliki broj predmetnih pokaznih zamjenica? Odgovor na to pitanje pokušava se tražiti u tome da: a) različite zamjenice mogu u jednoj upotrebi biti komplementarne, a u drugoj gotovo sinonimne; b) različite zamjenice mogu biti regionalne varijante; c) neke zamjenice imaju veoma nisku frekvenciju, pa se mogu promatrati kao periferne; d) različite zamjenice pripadaju različitim stilovima; e) različite zamjenice mogu u različitoj mjeri izražavati deiktičnost.¹¹ Na osnovi istraživanja pokaznih zamjenica češkog jezika provedenog na različitim tipovima tekstova Berger (1994: 27) smatra da u češkom jeziku jedan pored drugoga supostoje dva ili više zamjeničkih sistema koji su tipični za različite tipove

⁸ Hauenschild (1982: 167).

⁹ Za tu treću skupinu zamjenica uočio je još Mathesius (1926: 39) da se često koriste u govorenom češkom jeziku kao deikse. I u češkoj Akademijinoj gramatici *Mluvnice češtiny* (1986, II: 81, 92) napomenuto je da bi sufiks *-hle* označavao govoreni jezik (a sufiks *-to* pisani jezik) te da bi zamjenice sa sufiksom *-hle* bile u većem stupnju deiktičke (nego zamjenice sa sufiksom *-to*). Berger (1994a: 10-13) smatra da unutar treće skupine treba još zasebno promatrati zamjenicu *tenhleten* zbog njenih specifičnosti naspram ostalih trodijelnih pokaznih zamjenica: jedina ima dvostruku fleksiju, koristi se i anaforički, ne stoji u korelaciji s mjesnim prilogom, ne može se u nju umetnuti prijedlog.

¹⁰ Meyerstein (1972: 21).

¹¹ Berger (1994: 26-27).

tekstova. Prvi bi bio "minimalni sistem", sastavljen od samo tri zamjenice (*ten, tento, to*), koji se koristi u većini pisanih tekstova. Drugi bi bio "maksimalni sistem", sastavljen od gotovo svih pokaznih zamjenica, koji se pojavljuje u govorenim tekstovima.¹²

1.5. U dijelu rada koji slijedi navest će se najkarakterističnije upotrebe zamjenica, dobivene iz korpusa pisanih tekstova, što znači korpusa na osnovi kojeg se može govoriti o minimalnom sistemu. Razvrstane će biti s obzirom na gore navedena svojstva i prokomentirane.

2. DEIKSA

2.1. blizu govornika (proksimal)

– (*Drži ovu knjigu!*) – h. OVAJ, p. TEN, č. TEN, r. ЭТОТ

2.2. blizu sugovornika (medijal)

– (*Daj mi tu knjigu!*) – h. TAJ, p. TEN, č. TEN, r. ЭТОТ

– supstantivna upotreba za nekategorizirano (*Nije to šala nego dodir. I to je za tebe. To mi smeta dok učim.*) – (tzv. neutralni oblik pokazne zamjenice, koji uvijek ima oblik srednjeg roda jednine) h. TO, p. TO, č. TO, r. ЭТО

– supstantivna upotreba za osobu (*Što taj hoće?*) – h. TAJ, p. TEN TU, č. TEN, r. ЭТОТ (u sva četiri jezika neuljudno; nemarkirano bi bilo upotrijebiti ličnu zamjenicu)

2.3. ni blizu govornika ni blizu sugovornika, tj. izvan komunikacijske situacije (distal)

– (*Vidi ono!*) – h. onaj, p. ten ili tamten, č. ten, r. ТОТ (u r. uvijek adjektivno)

Za deiktičku upotrebu predmetnih pokaznih zamjenica vidljiva je iz navedenih primjera razlika između zapadnoslavenskih jezika i hrvatskog i ruskog jezika. Naime, u oba zapadnoslavenska jezika radi se o potpuno asimetričnoj opoziciji jer se jedna te ista zamjenica, *ten*, koristi i u proksimalu i u medijalu i u distalu te se time izdvaja kao nemarkirani član opozicije. U hrvatskom i ruskom jeziku se naprotiv radi o donekle simetričnoj opoziciji: u hrvatskom se za proksimal koristi zamjenica *ovaj*, za medijal *taj*, za distal *onaj*, u ruskom se za proksimal i medijal koristi *этом*, za distal *том*.¹³

¹² Berger (1994: 31) zaključuje da se minimalni sistem pisanog jezika ne razlikuje bitno od sistema drugih slavenskih jezika – u jezgri mu leži opozicija dviju zamjenica *ten : tento*. Maksimalni sistem svojim opsegom zahtijeva daljnja objašnjenja. Polazište za njih može biti činjenica da se elementi tog sistema mogu promatrati kao kombinacija zamjenice *ten* s drugim jedinicama, prije svega s mjesnim priložima. Nasuprot starijem minimalnom sistemu ovdje se uspostavila jedna analitička tendencija, u kojoj se deiktičkoj komponenti pokazne zamjenice *ten* pridružuje mjesni prilog. Taj razvoj se može vidjeti i u drugim slavenskim jezicima (u rus. *вот том. вот этом*, u polj. *ta pani tutaj, ta pani tam*, u hrv. *ta tamo*) i u neslavenskim jezicima (u njem. *der da*). Posebnost češkog sastojala bi se u tome da vezu zamjenice s prilogom izvorni govornici promatraju kao cjelinu, te da je i ortografski shvaćena kao cjelina (s izuzetkom *tady ten*). Takvom razvoju zasigurno je pridonio jaki inicijalni naglasak u češkom jeziku.

¹³ No time što se ruska zamjenica *этом* koristi i za proksimal i za medijal ona pokriva veći deiktički prostor od zamjenice *мом* i zato Klajn (1985: 116-118) govori o nesimetričnoj podjeli deiktičkog prostora u ruskom jeziku.

U lingvističkim radovima navodi se o deiktičkoj upotrebi da se u ruskom jeziku radi o simetričnoj opoziciji,¹⁴ ali Певзнин (1973: 123) to dovodi u pitanje, kao i Berger (1991: 11), koji čak smatra da se u suvremenom ruskom jeziku samo *этом* može promatrati kao pokazna zamjenica s deiktičkom ulogom, dok *мом* doduše dolazi kao sastavni dio sintagme s deiktičkom ulogom, ali je sam nosilac jednog drugog značenja. Argument u prilog tome vidi u upotrebi čestica za pojačavanje deiktičke uloge *вот* (*вот этом*), *вон* (*вон мом*) jer se iz njihove upotrebe može zaključiti da je za deiktičko ukazivanje na nešto udaljeno obavezan spoj *вон мом*, dok za ukazivanje na nešto blizu *этом* i spoj *вот этом* jedan drugome konkuriraju.

3. ANAFORA

3.1. kategorizirano, adjektivno, transfrastičko, nominalni antecedent

- uz pokaznu zamjenicu je ista imenica kao i u antecedentu (*Publika u Puli... Ta publika...*) – h. TAJ, p. TEN, č. TENHLE ili TENTO, r. ЭТОТ (ali u h. i OVAJ)
- uz pokaznu zamjenicu nije ista imenica kao u antecedentu (*Volio je "Zločin i kaznu". Ta knjiga...*) – h. TAJ, p. TEN, č. TENTO, r. ЭТОТ (ali u h. i OVAJ)

3.2. kategorizirano, adjektivno, transfrastičko, propozicijski antecedent

- (*Digao je sa stola neki paket i pružio mi ga. Ta gesta nije me ohrabrila.*) – h. TAJ, p. TEN, č. TENTO, r. ЭТОТ

3.3. kategorizirano, supstantivno/adjektivno, intrafrastičko, propozicijski antecedent

- (*Tko mnogo uči, taj mnogo zna.*) – h. TAJ, p. TEN, č. TEN, r. ТОТ

3.4. nekategorizirano, supstantivno, transfrastičko, propozicijski antecedent

- (*Ako želiš znati tko je i koliko novaca dao, možeš pogledati. -- To me ne zanima. -- Ali to je važno.*) – (tzv. neutralni oblik pokazne zamjenice) h. TO, p. TO, č. TO, r. ЭТО (ali u h. i OVO: *On promatra svijet kao... Ovo može objasniti njegovo ponašanje.*)

3.5. supstantivno za osobu

- (*Oni će Petru umjesto Ane podmetnuti Mariju, a ova će, kad je dirne, početi vikati.*) – h. OVAJ (taj), p. TEN (kolokvijalno; nemarkirana bi bila lična zamjenica), č. i r. samo lična zamjenica

3.1. Za upućivanje kakvo je u primjerima 3.1. koristi se i u poljskom i u češkom i u ruskom jeziku zamjenica koja označava blizinu, a u hrvatskom koristi se zamjenica za

¹⁴ Křížková (1971: 18; 1972: 147) kao argument u prilog tome ističe da međusobna zamjena *этом* i *мом* nije moguća. Weiss (1988: 252) kaže da su *этом* i *мом* u komplementarnom odnosu: u deiktičkoj upotrebi prva od zamjenica specijalizirana je za upućivanje na nešto blizu, a druga na nešto udaljeno.

označavanje medijala, tj. blizine sugovorniku (*taj*).¹⁵ Uloga u kojoj se zamjenice pojavljuju u navedenim primjerima je jedna od uloga određenog člana u jezicima koji ga imaju: zamjenica stoji uz imenicu čiju referenciju izjednačuje s referencijom neke imenice u prethodnoj rečenici. Pritom ta imenica ne mora biti leksički jednaka imenici uz koju stoji zamjenica, ali leksički sadržaj imenice uz koju stoji zamjenica mora biti dovoljno širok da se pod njega može podvesti prethodno izrečeni sadržaj. Drugi po redu primjer oslikava upravo takvu upotrebu, kada imenica uz koju stoji zamjenica ima leksički širi sadržaj. U takvim primjerima u pravilu nije moguće ispustiti pokaznu zamjenicu ni u hrvatskom ni u poljskom ni u češkom ni u ruskom jeziku, a da se pritom značenje imenice ne promijeni u generičko i time nestane referencijalne identičnosti dviju imenica. Kao i određeni član, zamjenica je znak tematizacije nečega već izrečenog u tekstu i znak je da se radi o potpuno istim referentima.¹⁶

Da pojedine predmetne pokazne zamjenice sličje po svojoj upotrebi određenom članu, navodi se i u lingvističkoj literaturi. Tako za češku zamjenicu *ten* tvrde to Mathesius (1926: 41), Hauenschild (1982: 170), Berger (1990: 16). Ta zamjenica je u anaforičkoj upotrebi nemarkirana s obzirom na opoziciju blizu/daleko; dok zamjenica *tento* kao anafora upućuje na imenicu u neposredno prethodnom tekstu.¹⁷ Sličnost ruske zamjenice *этом* i određenog člana navode Кржижкова (1972: 147), Ревзин (1973: 122, 125, 127-128), *Современный русский литературный язык* (1981: 275). O poljskoj zamjenici *ten* Pisarkowa (1969: 47) piše da ima značenje određenosti poput određenog člana u nekim drugim jezicima, a Berger & Weiss (1987: 15) i za poljsku zamjenicu *ten* i za češku kažu da njihova adjektivna upotreba ima sličnosti s upotrebom člana.¹⁸

Zanimljivo je da se i u hrvatskom jeziku pojavljuje u mom korpusu u upravo ovakvoj anaforičkoj ulozi i zamjenica koja označava najveći stupanj blizine, proksimal, dakle kao u češkom, poljskom i ruskom. To je zamjenica *ovaj*. Kad je riječ o unutartekstovnom upućivanju, za pokaznu zamjenicu *ovaj* navodi se u hrvatskim gramatikama da se koristi

¹⁵ Zamjenica *taj* je ujedno i najučestalija zamjenjivačko-upućivačka riječ u hrvatskom jeziku – u milijunskom korpusu hrvatskog jezika Zavoda za lingvistiku Filozofskog fakulteta u Zagrebu nalazi se među dvanaest najučestalijih riječi. U *Rječniku JAZU* (1959-1962: 948-958) navedena je kao prvo njena anaforička uloga, a potom kataforička. U Aničevu *Rječniku* (1991: 723-724) opisuje se samo njena anaforička uloga, a kataforička nije ni spomenuta. Hrvatske gramatike također navode samo anaforičku ulogu, v. Brabec & Hraste & Živković (⁶1965: 103), Barić i dr. (²1990: 105), Babić i dr. (1991: 656).

¹⁶ Označavanje koreferencije dviju imenica Klajn (1985: 106) smatra osnovnom ulogom pokaznih zamjenica. O ulogama člana v. Иватуов (1994: 90-95).

¹⁷ Za češku pokaznu zamjenicu *ten* podaci govore da je čak treća najučestalija riječ u češkom jeziku, v. Meyerstein (1972: 20).

¹⁸ Za pokazne zamjenice *ovaj*, *taj*, *onaj* Đorđević (1989: 413) navodi da su ekvivalenti određenom članu kad izražavaju "intenzivnu određenost i nerematičnost", kao u primjerima *OVAJ grad se ne osvrće na takve prijedloge*, *Bio sam siguran da sam TOG čovjeka negdje vidio*, *Sada dolazi ONA glupost*. Za zamjenicu *taj* Belić (²1965: 135) kaže da je ponekad veoma slična članu. O upotrebama pokaznih zamjenica u slavenskim jezicima koje odgovaraju upotrebama člana govori i Ivšić (1970: 326-328).

kataforički.¹⁹ Njena moguća anaforička uloga ne spominje se. Međutim korpus koji sam istraživala za ovaj rad pokazuje kako se ta zamjenica upotrebljava često i kao anafora. Takvu njenu upotrebu nalazimo zabilježenu u *Rječniku JAZU* iz 1924. godine, gdje stoji "ovaj se proteže na ono, o čemu se malo prije štogod reklo; u tom se poslu običnije uzima z. taj". Aničev *Rječnik* (1991: 433-444) ne spominje ni kataforičku ni anaforičku upotrebu zamjenice *ovaj*, ali među frazeološkim izrazima s tom zamjenicom naveden je i *OVA ti je dobra* i opisan kao *TA riječ ti valja*. Glovacki-Bernardi (1990: 46-47) analizirajući primjer sa zamjenicom *ovaj*, a taj primjer je u njenoj knjizi jedini primjer sa zamjenicom *ovaj* gdje se upućuje na nešto unutar teksta, kaže: "Sintagma u *ovo traženje*, međutim, anaforičke je naravi zbog upotrebe zamjenice *ovo*, koja se nadovezuje na sadržaj prethodnog odlomka u tekstu, znači na ono što joj prethodi." Klajn (1985: 120) ističe da je u novije vrijeme sve izrazitija sklonost, naročito u novinarskom i uopće u pisanom jeziku, ka upotrebi anaforičkog *ovaj* te da uzroci te promjene nisu jasni. Ako se doista radi o novijoj tendenciji (što nije sigurno jer, kako sam upravo navela, i *Rječnik* iz 1924. godine ima zabilježenu anaforičku upotrebu zamjenice *ovaj*)²⁰ i ako je ta tendencija vezana prvenstveno za pisani jezik, onda bi se jedno od objašnjenja moglo potražiti i u svjesnom interveniranju samih autora pisanih tekstova vođenom željom da se izbjegne prečesto ponavljanje zamjenice *taj*. Naime, ta zamjenica je uobičajena anafora, uobičajeno sredstvo za izražavanje jednake referencije dviju imenica, "jedinica s izrazitom povezujućom funkcijom"²¹, ona je i najučestalija zamjenjivačko-upućivačka riječ, ispunjava uloge tipične za određeni član. Međutim, ona ipak nije određeni član, i stoga je razumljivo da autori pisanih tekstova pokušavaju ponekad izbjeći prečesto njeno ponavljanje te pritom posežu za zamjenicom *ovaj*, koja se inače u tekstovima ne pojavljuje ni blizu tako često kao *taj*.²² Kad se jednom počne pojavljivati u anaforičkoj ulozi, tada njena još češća takva upotreba nije više rezultat samo svjesnih intervencija nego se počinje i nesvjesno koristiti anaforički.

3.2. U primjerima poput 3.2. izostavljanje pokazne zamjenice bi u sva četiri jezika narušilo koheziju teksta.

3.4. O tzv. neutralnom obliku *to* Pranjković (1993: 172) zapaža da se osobito često koristi kao anaforičko sredstvo u drugom dijelu priključnih rečeničnih struktura koji "predstavlja kakvo pojašnjenje, konkretizaciju, dopunsko pripoćenje ili komentar prvoga dijela". O tom obliku Mrazović & Vukadinović (1990: 648) kažu da je najučestalije

¹⁹ Usp. Brabec & Hraste & Živković (⁶1965: 103), Barić i dr. (²1990: 105), Babić i dr. (1991: 656).

²⁰ Osim toga, pogledala sam u *Satiru iliti divijem čoviku* Matije Antuna Reljkovića iz 1762. g. i u njemu sam također našla anaforičku upotrebu zamjenice *ovaj*: *Od istoka Dunai voda pliva / od zapada studena Illova / Od po noći Drava voda miče / kod Almaša u Dunai utiče / A od podne Sava voda teče / i u Dunai o Biograd češe / A ti ležiš posrid OVIH vodah / kano iedna zellena livada* (str. 3).

²¹ Velčić (1987: 121).

²² Ali da se i zamjenica *ovaj* koristi ponekad u anaforičkoj ulozi, navodi i Stevanović (⁶1991: 289; ⁵1991: 25). Za engleski jezik Halliday & Hasan (1976: 68) navode da pokazna zamjenica koja označava proksimal (kao i zamjenica *ovaj*) može u tekstu biti bilo anafora bilo katafora, dok pokazna zamjenica koja označava "neproksimal" može biti samo anafora.

upućivačko sredstvo i ujedno najneutralnije. Koristi se ne samo za upućivanje na imenice ili imenske sintagme nego i za upućivanje na cijeli iskaz ili veći dio teksta.²³

Za neutralni oblik *to* u poljskom jeziku ističe Laskowski (1972: 97-98) da ima specifičnu ulogu jer se može odnositi i na kompletan iskaz. *Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami* (1968: 84) kada govori da je broj designata na koje se mogu odnositi oblici zamjenice *ten* neograničen napominje da je to "z najbardziej wielofunkcyjną formą rodzaju nijakiego *to*". Opisujući upotrebu tog oblika Pisarkowa (1969: 45) zapaža da se izdvaja i po tome što "dla pewnych orzeczeń złożonych jest jedynym zaimkiem podmiotu w mowie potocznej".

O neutralnom obliku pokazne zamjenice kao anafori u ruskom jeziku, *эмо*, navodi se da je *zagonetka za sintaktičare i druge lingviste* (Молотков 1960: 345; Падучева 1981: 72). Taj oblik se, između ostalog, upotrebljava i kao anafora uz predmetne antecedente i, još češće, uz antecedente koji označavaju događaj ili situaciju. Time što se koristi kao anafora uz predmetne antecedente prodire u kompetenciju lične zamjenice trećeg lica. Njegovu specifičnu upotrebu ističe Weiss (1988: 268), napominjući kako bi stoga možda bilo bolje riječima *эмом/эма* i *эмо* prilaziti kao dvama odvojenim leksemima. Berger (1991: 10) zaključuje da je *эмо* bez sumnje potrebno promatrati kao zaseban leksem: "Das neutrale substantivische *эмо* steht synchron nicht mehr in Opposition zu seinem früheren 'ferndeiktischen' Gegenstück *мо* (dessen Verwendung heute stark phraseologisiert ist) und muß auch als eigenes Lexem, nicht mehr als Sonderfall des Pronomens *эмом*, angesehen werden."

Neutralni oblik pokazne zamjenice ima veoma razgranatu upotrebu u sva četiri jezika. Neke od njih su takve da se u njima više ne može opisivati kao zamjenica nego kao čestica. Tako je npr. kada se koristi za pojačavanje u upitnim rečenicama, poput *O kakvim si TO ljudima govorio?* (h. *to*, p. *to*, č. *to*, r. *эмо*).²⁴

3.5. Za rusku zamjenicu *эмом* istraživanja pisanih tekstova pokazuju da može biti supstantivno upotrijebljena samo onda kada njenom referentu u tekstu stoji nasuprot eksplicitno ili implicitno realiziran drugi referent, te da ta dva referenta u pravilu pripada-

²³ Autorice oprimjeruju i anaforičku i kataforičku upotrebu oblika *to*. U prilog tome da je oblike srednjeg roda pokaznih zamjenica potrebno promatrati odvojeno, kao tzv. neutralne oblike, govori potreba lingvista da u svojim radovima o pokaznim zamjenicama istaknu specifičnost svojstava i upotreba upravo oblika srednjeg roda. To ilustrira i Klajnova (1988: 69) tvrdnja kako tradicionalna morfološka podjela (po kojoj *ovo*, *to*, *ono* predstavljaju jedan od tri ravnopravna paradigmatiska oblika iste riječi) ne treba da nam zakloni činjenicu da se tu srednji rod "sintaktički i semantički bitno diferencira od ostala dva roda".

²⁴ Takvu upotrebu oblika *to* u hrvatskom jeziku bilježi *Rječnik JAZU* (1962-1966: 1) kao pojačavanje pitanja, a navedeno je da može pojačavati i zapovijed i tvrdnju. O pojačivačkoj ulozi čestice *to* govori i Raguž (1994: 79-89). Падучева (1982: 77) opisuje takvu upotrebu oblika *эмо* u ruskom jeziku i ograničava je na upitne rečenice s upitnom zamjenicom ili prilogom. Takvo ograničenje ne bi vrijedilo za hrvatski jezik, usp. *Je li TO majka došla? Jesi li TO položio ispit?* Kao čestica za pojačavanje pitanja koristi se u hrvatskom jeziku i neutralni oblik zamjenice *onaj*. Pri opisu pokazne zamjenice *onaj* u dijelu *Rječnika JAZU* koji je uredio Maretić (1917-1922: 949) izdvojeno je "neutr. *ono*" i za jednu od njegovih upotreba navedeno je da "pojačava upitne zamjenice kad se za nešto pita što je podaleko", npr. *Tko ONO tamo sjedi?*

ju kontrastiranim referentnim svjetovima i da u takvim slučajevima *mom* upućuje na referenta koji je ovdje i sada prisutan.²⁵ Iako ti uvjeti izgledaju zadovoljeni i u primjeru 3.5. izvorni govornici odbijali su pokaznu zamjenicu.²⁶

4. KATAFORA

- 4.1. nekategorizirano, supstantivno, intrafrastičko (tzv. neutralni oblik pokazne zamjenice)
- najavljanje ispred dvotočke (*Želim reći ovo: ...*) – h. OVO, p. TO, č. TOTO, r. Ø
 - najavljanje bez dvotočke (*Što je to 'čovjek'?*) – h. TO, p. TO, č. TO, r. ЭТО ili TAKOE
 - najavljanje zavisne rečenice (*Što mogu pamtiti? To, da sam bio vrlo mali i da sam...*) – h. TO, p. TO, č. TO, r. O TOM
- 4.2. kategorizirano, adjektivno, intrafrastičko
- najavljanje ispred dvotočke (*Već ova dva momenta: 1)... 2)...*) – h. OVAJ, p. TEN, č. TENTO, r. Ø
 - upućivanje na atributnu zavisnu rečenicu uz ograničenu skupinu imenica (*Magarac ima barem to dobro na svijetu da se ne mora praviti glupim.*) – h. TAJ, p. TEN, č. TEN, r. TOT
- 4.3. intrafrastičko, upućivanje na restriktivnu relativnu rečenicu
- supstantivno (*Čitam ono što želim.*) – h. ONO, p. TO, č. TO, r. TO
 - supstantivno/adjektivno (*Došli su oni ljudi/ koji su htjeli.*) – h. ONAJ, p. TEN, č. TEN, r. TOT

Za kataforičku ulogu zamjenica može se zapaziti da se i u hrvatskom i u poljskom i u češkom jeziku pojavljuje kao najavljanje ispred dvotočke zamjenica koja označava blizinu.²⁷ Time se ta katafora u hrvatskom i češkom razlikuje od katafore koja uvodi zavisnu rečenicu i koja je tim jezicima predstavljena ili nemarkiranom zamjenicom ili i zamjenicom koja označava udaljenost. I u ruskom jeziku je predstavljena zamjenicom koja označava udaljenost. Jedino u poljskom jeziku jedna te ista zamjenica označava blizinu, nemarkirana je i pojavljuje se i ispred dvotočke i ispred zavisne rečenice.

²⁵ Weiss (1988: 266-267). Isti autor zaključuje da u takvoj upotrebi ne postoji simetrija između zamjenica *mom* i *mom* jer su ponekad u komplementarnom odnosu, a ponekad obje mogu biti upotrijebljene u istoj rečenici.

²⁶ Kod supstantivne anaforičke upotrebe za osobu može se izdvojiti jedna grupa primjera u kojima je zamjenica nosilac logičkog naglaska poput *Taj ima oko! Ta ima glas!*, za koje Radovanović (1990: 92, 109-110) zapaža da uvijek sadrže i konotativnu nijansu vrednovanja.

²⁷ Kataforičku upotrebu zamjenice *ovaj* ispred dvotočke bilježi *Rječnik JAZU* (1924-1927: 476-477), sve gramatike navedene u bilj. 19, pa i gimnazijski udžbenik sintakse I. Pranjkovića (1995: 53) (jedina novija hrvatska gramatika koja ne navodi takvu upotrebu zamjenice *ovaj* i koja, uostalom, uopće ne spominje da bi zamjenice mogle upućivati na nešto u tekstu je *Gramatika hrvatsko-ga jezika*, S. Težak & S. Babić, Zagreb⁷1992).

Pogleda li se što o kataforama u hrvatskom jeziku kažu rječnici i gramatike, može se izdvojiti sljedeće: Za zamjenicu koja označava udaljenost u hrvatskom jeziku, *onaj*, stoji u *Rječniku JAZU* (1917-1922: 948) da se koristi kataforički kada nešto "još nije spomenuto i poznato, zato se tumači relativnom rečenicom". Za zamjenicu *taj* *Rječnik JAZU* (1959-1962: 956-958) bilježi nekoliko kataforičkih upotreba: ispred relativne, uzročne i izrične rečenice te atributne rečenice uvedene veznikom *da*. Kao tipične upotrebe zamjenica *ovaj*, *taj*, *onaj* navedene su u *Gramatici* Brabec & Hraste & Živković (1965: 103): za *ovaj* kataforička upotreba ispred dvotočke, za *taj* anaforička upotreba, za *onaj* kataforička upotreba ispred restriktivne relativne rečenice. Za razliku od *Rječnika JAZU* i *Gramatike* Brabec & Hraste & Živković, Aničev *Rječnik* i najnovije hrvatske gramatike ne spominju kataforičku ulogu zamjenice *onaj* niti uopće da bi ta zamjenica mogla upućivati na nešto u tekstu, iako i noviji istraživački radovi pokazuju suprotno: želeći ilustrirati kataforičku ulogu zamjenica i Silić (1984: 22) i Glovacki-Bernardi (1990: 47) uzimaju upravo primjere s pokaznom zamjenicom *onaj* ispred restriktivne relativne rečenice.²⁸ Novije hrvatske gramatike i rječnici ne spominju ni kataforičku ulogu zamjenice *taj*,²⁹ no i u tom slučaju korpus pokazuje da se zamjenica *taj* i njen neutralni oblik *to* koriste kao katafore. Kataforičku upotrebu tih oblika nije teško zapaziti kako u suvremenim tako i u starijim tekstovima: opisujući pragmatolingvističke i transfrastičke značajke Šenoine proze Tekavčić (1992: 10-11) uočava da Šenoa "ne respektira dosljedno" anaforičnost zamjenice *taj*. Navodeći primjere poput *I to da znate, da kalfu ne cienim za slugu, već za sina. Da, reci joj i to, da će joj za koji dan pisati ban radi kapetana Pakića.*, Tekavčić ističe: "U svim tim i sličnim slučajevima u kataforičkoj funkciji javlja se *to*, ne *ovo*."³⁰

O ruskoj pokaznoj zamjenici *этом* navodi se da se ne pojavljuje u kataforičkoj ulozi.³¹ To potvrđuje i moje istraživanje, ali je tim zanimljiviji primjer iz 4.1. *Što je to "čovjek"*, u kojem se *этом* ipak pojavljuje kao katafora, što bi bila iznimka u upotrebi te zamjenice.³²

²⁸ Da se kao katafora ispred restriktivne relativne rečenice najčešće koristi upravo zamjenica *onaj*, govori Klajn (1985: 120-122). U pregledu tipičnih upotreba pokaznih zamjenica kod Brownea (1993: 364) također nalazimo za *onaj* navedeno da se koristi ispred restriktivne relativne rečenice. Jednako je i kod Engel & Mrazović (1986: 1345, 1347, 1362). Kataforičku upotrebu zamjenice *onaj* zapaža i Kunzmann-Müller (1994: 151). Opširnije o upotrebi te zamjenice v. Korđić (1995: 83-95, 295, 311).

²⁹ V. bilješku 15.

³⁰ Do kataforičke upotrebe oblika zamjenice *taj*, a ne oblika zamjenice *ovaj*, dolazi kad je "rečenica-postcedent sintaktički zavisna od pokazne zamenice" – Klajn (1985: 122) formulira pravilo o kataforičkoj upotrebi.

³¹ Гвоздев (1967: 285), Кржижкова (1972: 148), Klajn (1985: 121), Berger & Weiss (1987: 17), Weiss (1988: 252), Berger (1993: 88).

³² Neupotrebljavanje zamjenice *этом* u kataforičkoj ulozi svakako privlači pažnju s obzirom na Fillmoreovu tvrdnju (1982: 53), zasnovanu na primjerima iz različitih jezika, kako je za pokaznu riječ koja obilježava proksimal tipično da se koristi upravo kataforički: "Most commonly, perhaps, the Proximal category is used for text-referring cataphora, a non-Proximal category for text-referring anaphora."

³³ *Грамматика русского языка* (1960: 396), Гвоздев (1967: 285), Кржижкова (1971: 19; 1972: 148-149) navodi da je ista situacija i u bjeloruskom i ukrajinskom jeziku.

Ruska zamjenica *mom* u kataforičkoj ulozi uvodi bilo relativnu rečenicu bilo drugi tip zavisne rečenice.³³ Time što se koristi ispred restriktivne relativne rečenice, zamjenica *mom* preuzima ulogu karakterističnu za određeni član u jezicima s članom – to ističu Ревзин (1973: 124-125), Berger (1991: 15-16).³⁴

Kada u kataforičkoj upotrebi zamjenice upućuju na atributnu zavisnu rečenicu, kao u drugom primjeru pod 4.2, u sva četiri jezika radi se o jédnako ograničenoj skupini imenica uz koje može stajati zamjenica. To su imenice tipa *sreća, nesreća, zadovoljstvo, radost, nevolja, mana, osobina* i sl.

5. MINIMALNI SISTEMI PREDMETNIH POKAZNIH ZAMJENICA U PISANOM JEZIKU

U zaključku se može reći da bi na korpusu pisanih tekstova dobiveni minimalni sistemi pokaznih zamjenica izgledali ovako:

hrvatski: OVAJ, OVO, TAJ, TO, ONAJ, ONO

poljski: TEN, TO

češki: TEN, TENTO, TO, TOTO

ruski: ЭТОТ, ЭТО, ТОТ, ТО

Dobiveni rezultat znači da se već na korpusu na kakvom se za jezike s brojnijim sistemom zamjenica dobiva tzv. "minimalni sistem" vidi kako hrvatski jezik najsustavnije iskorištava kompletni inventar predmetnih pokaznih zamjenica (i to kad se uspoređi s također tročlanim poljskim ili čak deseteročlanim češkim). Nadalje, korpus pokazuje da se u hrvatskom jeziku npr. za kataforičko upućivanje ispred dvotočke koristi zamjenica koja označava najveći stupanj blizine (*ovaj*), za kataforičko upućivanje ispred restriktivne relativne rečenice koristi se zamjenica koja označava najveću udaljenost (*onaj*) itd., što znači da je u hrvatskom jeziku najdosljednije sačuvana razlika u izražavanju triju stupnjeva udaljenosti pa čak i s obzirom na jezike koji raspolažu brojnijim sistemom predmetnih pokaznih zamjenica.

LITERATURA

- Anderson, S. R. & Keenan, E. (1985), "Deixis", *Language typology and syntactic description, III*. T. Shopen (ur.), Cambridge: 259-308.
- Anić, V. (1991), *Rječnik hrvatskoga jezika*, Zagreb.
- Babić, S. & Brozović, D. & Moguš, M. & Pavešić, S. & Škarić, I. & Težak, S. (1991), *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.
- Barić, E. & Lončarić, M. & Malić, D. & Pavešić, S. & Peti, M. & Zečević, V. & Znika, M. (1990), *Gramatika hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb.

³⁴ U gramatici Современный русский литературный язык (1981: 275) navedeno je da *mom* liči određenom članu u zapadnoevropskim jezicima.

- Белић, А. (1965), *Историја српскохрватског језика*, књ. II, *Речи са деклинацијом*, Београд.
- Berger, T. (1990), "Veränderungen in der Verteilung der tschechischen Demonstrativpronomina im 19. und 20. Jahrhundert", *Slavistische Linguistik 1989*, W. Breu (ur.), München: 9-34.
- Berger, T. (1991), "Überlegungen zur Deixis im Russischen", *Slavistische Linguistik 1990*, K. Hartenstein & H. Jachnow (ur.), München: 9-35.
- Berger, T. (1993), "Verschiebungen im System der deiktischen Ausdrucksmittel des Russischen", *Zeitschrift für Slavische Philologie*, god. 53, 1: 83-97.
- Berger, T. (1994), "Wie viele Demonstrativpronomina braucht eine Sprache? – Überlegungen zu einigen Merkwürdigkeiten des Tschechischen", *Wiener Slavistischer Almanach*, 33: 21-36.
- Berger, T. (1994a), "Die kurze und bewegte Geschichte des Pronomens *tenhleten*", *Slavistische Linguistik 1993*, H. R. Mehlig (ur.), München: 9-40.
- Berger, T. & Weiss, D. (1987), "Die Gebrauchsbedingungen des Anaphorikums *tot* in substantivischer Verwendung", *Slavistische Linguistik 1986*, G. Freidhof & P. Kosta (ur.), München: 9-93.
- Brabec, I. & Hraste, M. & Živković, S. (1965), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb.
- Browne, W. (1993), "Serbo-Croat", *The Slavonic languages*, B. Comrie & G. G. Corbett (ur.), London & New York: 306-387.
- Đorđević, R. (1989), *Engleski i srpskohrvatski jezik. Kontrastivna gramatika imeničke grupe*, Beograd.
- Engel, U. & Mrazović, P. (ur.) (1986), *Kontrastive Grammatik Deutsch-Serbokroatisch*, München.
- Fillmore, C. J. (1982), "Towards a descriptive framework for spatial deixis", *Speech, place, and action. Studies in deixis and related topics*, R. J. Jarvella & W. Klein (ur.), John Wiley & Sons Ltd.: 31-59.
- Glovacki-Bernardi, Z. (1990), *O tekstu*, Zagreb.
- Gramatyka opisowa języka polskiego z ćwiczeniami, II* (1968), W. Doroszewski & B. Wieczorkiewicz (ur.), Warszawa.
- Грамматика русского языка, I* (1960), В. В. Виноградов (ur.), Академия наук СССР, Москва.
- Гуревич, В. В. (1994), "Указательная связь в общей системе синтаксических связей", *Вопросы языкознания*, 2: 75-91.
- Гвоздев, Н. В. (1967), *Современный русский литературный язык, I*, Москва.
- Halliday, M.A.K. & Hasan, R. (1976), *Cohesion in English*, London.
- Harweg, R. (1968), *Pronomina und Textkonstitution*, München.
- Hauenschild, C. (1982), "Demonstrative pronouns in Russian and Czech – deixis and anaphora", *Here and there. Cross-linguistic studies on deixis and demonstration*, J. Weissenborn & W. Klein (ur.), Amsterdam & Philadelphia: 167-186.
- Иванов, Н. В. (1994), "Смысловая функция артикля: опыт логико-философского анализа", *Вопросы языкознания*, 2: 90-96.
- Ivić, M. (1995), *O zelenom konju: Novi lingvistički ogledi*, Beograd.

- Ivšić, S. (1970), *Slavenska poredbena gramatika*, Zagreb.
- Klajn, I. (1985), *O funkciji i prirodi zamenica*, Beograd.
- Клајн, И. (1988), "О синтактичким особинама показних заменица средњег рода", *Прилози за књижевност, историју и фолклор 1985-1986*, књ. 51-52, 1-4: 63-71.
- Kordić, S. (1995), *Relativna rečenica*, Zagreb.
- Křížková, H. (1971), "Zájmena typu *ten* a *takový* v současných slovanských jazycích", *Slavica Slovaca*, god. 6, 1: 15-30.
- Кржижкова, Е. (1972), "Замечания о системе указательных местоимений в современных славянских литературных языках", *Русское и славянское языкознание*, Москва: 144-153.
- Kunzmann-Müller, B. (1994), *Grammatikhandbuch des Kroatischen und Serbischen*, Frankfurt am Main.
- Laskowski, R. (1972), *Polnische Grammatik*, Warszawa.
- Маитинская, К. Е. (1969), *Местоимения в языках разных систем*, Москва.
- Mathesius, V. (1926), "Přívlastkové *ten*, *ta*, *to* v hovorové češtině", *Naše řeč*, 10: 39-41.
- Meyerstein, Z. P. (1972), "Czech Deictics: Pronouns and Articles?", *Linguistics*, 91: 17-30.
- Mluvnice češtiny*, dílo 1 i 2 (1986), J. Petr (ur.), Praha; dílo 3 (1987), J. Petr (ur.), Praha.
- Молотков, А. И. (1960), "Трудные случаи лексико-грамматической характеристики слоб *это* и *то* в русском языке", *Вопросы грамматики*, В. М. Жирмунский (ur.), Москва & Ленинград: 345-361.
- Mrazović, P. & Vukadinović, Z. (1990), *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Novi Sad.
- Надучева, Е. В. (1981), "Местоимение *это* с предметным antecedентом", *Проблемы структурной лингвистики 1979*, Москва: 72-88.
- Надучева, Е. В. (1982), "Значение и синтаксические функции слова *это*", *Проблемы структурной лингвистики 1980*, Москва: 76-91.
- Pisarkowa, K. (1969), *Funkcje składniowe polskich zaimków odmiennych*, Wrocław & Warszawa & Kraków.
- Pranjković, I. (1993), *Hrvatska skladnja*, Zagreb.
- Pranjković, I. (1995), *Sintaksa hrvatskoga jezika: udžbenik za 3. razred gimnazije*, Zagreb.
- Radovanović, M. (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*, Novi Sad.
- Raguž, D. (1994), *Odnosne rečenice s veznikom/relativom što*, Zagreb.
- Rauh, G. (1983), "Aspects of Deixis", *Essays on Deixis*, G. Rauh (ur.), Tübingen: 9-60.
- Ревзин, И. И. (1973), "Некоторые средства выражения противопоставления по определенности в современном русском языке", *Проблемы грамматического моделирования*, Москва: 121-137.
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU*, dio 8 (1917-1922), T. Maretić (ur.), Zagreb; dio 9 (1924-1927), T. Maretić (ur.), Zagreb; dio 17 (1959-1962), S. Musulin (ur.), Zagreb; dio 18 (1962-1966), S. Musulin (ur.), Zagreb.
- Silić, J. (1984), *Od rečenice do teksta*, Zagreb.

- Современный русский литературный язык* (1981), Н. М. Шапский (ur.), Ленинград.
- Станојчевић, Ж. & Поповић, Љ. (1994), *Граматика српскога језика*, Београд.
- Стевановић, М. (1991), *Савремени српскохрватски језик*, књ. 1: Фонетика и морфологија, Београд.
- Стевановић, М. (1991), *Савремени српскохрватски језик*, књ. 2: Синтакса, Београд.
- Tekević, P. (1992), "Neke pragmatolingvističke i transfrastičke značajke Šenoine proze", *Suvremena lingvistika*, god. 18, 33: 3-19.
- Velčić, M. (1987), *Uvod u lingvistiku teksta*, Zagreb.
- Weiss, D. (1988), "Zum substantivisch-anaphorischen Gebrauch von russ. *этом*", *Zeitschrift für Slavische Philologie*, god. 48, 1: 249-269.
- Weiss, D. (1990), "Satzverknüpfung und Textverweis", *Slavistische Linguistik 1989*, W. Breu (ur.), München: 285-312.

SUMMARY

Compared are Croatian demonstratives *ovaj*, *taj* and *onaj* with the corresponding demonstratives in Polish, Czech and Russian. These pronouns express demonstrativity and a degree of the distance to the object referred to (proximal, medial, distal). They refer to: a) an object of the extra-textual reality (exophors); b) a segment within the text (endophors). If the segment referred to antecedes the demonstrative, it is said to be used anaphorically; if not so, the demonstrative is said to be used cataphorically. The demonstratives differ from each other in so far that they are used primarily as exophors or endophors, and that they point to the segments preceding or following them.

The demonstrative *ovaj* is usually described as cataphoric when it refers to the context within the text. Yet – in the framework of the corpus studied – this pronoun has nearly the same frequency when used in anaphoric function.

The demonstrative *taj* is qualified as anaphoric. Since it is the most frequent deixis of Croatian the multiplicity of its uses can be easily shown by the corpus.

As opposed to the demonstratives *ovaj* and *taj*, the demonstrative *onaj* is most frequently used in cataphoric-anaphoric syntagmas (e. g. *onaj koji*).